

REINTERPRETACE ZMĚN V SOCIÁLNÍM SYSTÉMU V KONTEXTU RANĚ NOVOVĚKÉHO MYŠLENÍ

František Svoboda, Vladimír Hyánek, Masarykova univerzita Brno

Úvod

V průběhu 16. století došlo v evropské ekonomice k několika radikálním změnám, které trvale vychýlily dosavadní benevolentní praxi v oblasti dobročinnosti ve prospěch pojetí restriktivnějšího.¹ Výsledkem proměny paradigmatu dobročinnosti byla sada opatření, která vedla k novému docenění práce jako základního zdroje lidské obživy, jako zdroje bohatství a jako jedné z podob dobročinnosti. Zatímco ve vrcholném středověku platilo, že částka vynakládaná na pomoc chudým byla úměrná nikoliv míře chudoby, ale spíše míře prosperity společnosti, v raném novověku začaly být stávající systémy pomoci chudým reformovány s ohledem na tenčící se zdroje společnosti, zasažené výraznými ekonomickými turbulencemi 16. století. Podobnou štedrost a postupnou snahu o zpřísnění můžeme sledovat i u reforem sociálních systémů ve druhé polovině 20. století a zejména v dnešní době.

Cílem tohoto článku je nejen představit debatu o významu práce, plynoucí z ekonomických problémů novověku, ale nahlédnout takto strukturovaným viděním světa na dnešní problémy pracovního trhu a sociálních systémů, a na nově zaváděná řešení. Jde do jisté míry o myšlenkový experiment – o uplatnění myšlenkových struktur, které v raném novověku vznikly k řešení problémů prudkého růstu nezaměstnanosti, spojeného s prudkým růstem ekonomických problémů tehdejší Evropy, na dnešní dobu, jejíž ekonomické obtíže mají na trh práce podobné dopady.

Z toho důvodu budou v tomto článku pojmenovány a popsány proměny postojů k práci, jakož i dva hlavní účely pracovní politiky, jak byly zformulovány v raně novověké diskusi humanistů a vzdělců. Jejich diskuse – a z ní plynoucí závěry – nejen, že ovlivnily podobu pracovních politik na další tři staletí, daly také zároveň vzniknout argumentům, které se s novou naléhavostí objevují i v dnešní době, nejen v teoretické diskusi, ale i v praktických opatřeních, kterými jsou oklešťovány sociální systémy evropských států v době ekonomické a dluhové krize.

Problematicku veřejné politiky na pracovních trzích, a to co se týče jak cílů, tak i nástrojů a reálných dopadů, budeme sledovat v rovině dvou myšlenkových konstant: práce jako podmínky pro poskytnutí pomoci a práce jako univerzalistického konceptu pomoci chudým. Oba myšlenkové okruhy budou nejprve představeny v ekonomickém

1 Srov. Geremek, 1999, str. 180–206.

kontextu doby, v níž vznikly, a zároveň v kontextu diskusí o vhodné podobě podpory chudých. Do stejných oddílů pak bude traktována i závěrečná diskuse, jejímž cílem bude (do jisté míry neortodoxní) nahlédnutí nových problémů starou perspektivou.

Práce jako podmínka pomoci

Práce jako jedna z podob dobročinnosti sice existovala i ve středověku, ale na významu získávala jen pomalu, neboť univerzálním prostředkem podpory chudých byla almužna.

Růst důrazu na význam práce přichází až na sklonku středověku a počátku novověku. Instituce vzniklé ze staršího, církevního modelu dobročinnosti, s jeho politikou přijetí chudých a rozdělování všem nuzným, se v tomto období postupně dostávají pod kontrolu místních úřadů. Rostoucí regulace dobročinnosti, charakteristický rys pozdního středověku, šla ruku v ruce s potřebou rozdělit omezené zdroje těm skutečně potřebným. Snaha zefektivnit dobročinnost dále souvisela se snahou přesněji rozlišovat mezi jednotlivými příjemci. Odtud vyrůstal sekulární program veřejné podpory chudých, který se do jisté míry rozešel s dobročinností motivovanou osobní zbožností. Tato sekularizace dobročinnosti ovšem nebyla pouze produktem moderních fenoménů, jako byl renesanční humanismus či reformace, ale také výsledkem dlouhé středověké evoluce, přítomným především v zemích protestantských, ale i katolických, byť v mnohem menší míře.²

Završení tohoto vývoje představovalo nové pojetí práce a chudoby. Samotná změna přístupu k práci, chápáné nově spíše jako zdroj bohatství a blahobytu, by sama o sobě žádnou změnu nezpůsobila. Proměna postoje k práci však s sebou přinesla proměnu postoje k chudobě. Chudoba začala být považována za problém, příčina chudoby byla shledávána v zahálce a nedostatku vůle k práci. V tehdejší době nebyly strukturální nebo ekonomické příčiny chudoby známy a proto se chudoba stala problémem morálním. Posun ve vnímání chudoby vedl k tomu, že etika práce začala být v období humanismu preferována před etikou daru. Humanisté zůstávali zakotvení v křesťanské doktríně jen v míře, v jaké se odkazovali na Boží příkaz, že každý člověk by měl jíst chléb získaný vlastní prací a námahou.

Důležitost, která byla práci přikládána, může být ilustrována například dílem *Utopia* Thomase Morea. V ideální zemi, kterou vykreslil, se práce stává všeobecnou povinností všech obyvatel a hlavní povinností městských úřadů je předcházet zahálce. Nebyli tam tedy ti, kteří „předstíranou chudobou zastírají lenost“.³ Pracovní povinnost zajišťuje plné využití pracovních sil, umožňuje zkrácení pracovní doby a zároveň zajišťuje dostatek zboží a potravin pro všechny. Na jiném místě téhož díla se počítá

2 Příkladem je např. kniha Cosimo Medici, který zakládá v roce 1542 zastřešující organizaci, která má dohlížet na velké množství florentských dobročinných organizací. Úřad zvaný *Buonomini del bigallo* byl pověřen pomocí nezaměstnaným chudým poskytnutím přístřeší lidem bez domova a sirotkům, a poskytující jídlo žebrákům. Tělesně postiženým chudým měla být poskytnuta práce, což umožnilo učinit je samostatnými, nezávislými na sociální pomoci, zároveň to z nich učinilo plátce daně. Určité formy žebrání byly postaveny mimo zákon. Mening, 1994, str. 188.

3 Cit. More, 2001, str. 63.

s využitím nucených prací jako trestu pro zloděje a tuláky. Celá Utopie se nese v duchu světského řízení společnosti, kterému podléhá vše, i tradiční instituce dobročinnosti. Kdo nechce žít podle utopijských zákonů, je vyhnán ze země. Charakteristickým rysem (stejně jako ve 20. století v totalitních režimech) je pracovní povinnost, uniformita a omezení soukromí.

Další ranou existující dobročinné praxi, postavené především na redistribuci zdrojů, byly myšlenky Martina Luthera. Tento německý teolog, stojící u počátků reformace, byl přesvědčen, že pouhá víra (*sola fide*) v Krista postačuje ke spáse člověka, nikoliv jeho skutky. Nebylo tedy nutné podpořit svou spásu dobrými skutky, jakými bylo rozdělování almužen či poutě. Luter striktně odmítal ideu štědrých darů, které by mohly dárce uchránit od věčného zatracení. Instituce daru tak u Luthera ztratila svůj posvátný charakter, stejně tak jako chudoba, ať už u laických chudých či u řeholníků. Proto požádal německou šlechtu,⁴ aby zamezila činnosti žebravých řádů (včetně řádu augustiniánů, z něhož vycházel) a aby potlačila žebrání obecně, neboť „není žádná jiná činnost, v níž by podvody a lumpárny byly tak rozšířené, jako při žebrání“.⁵ Pozdější zákaz žebrání byl rozšířen nejen na všechny žebráky, ale také na poutníky. Každé město mělo zabezpečovat své vlastní chudé a cizí žebráky odmítat, ať už si říkali poutníci či žebraví mniši. Luter také doporučuje udržovat pomoc chudým na existenčním minimu: „Chudé stačí podporovat tak, aby neumírali hladem nebo zimou.“⁶

Luther požadoval, aby žebrání bylo zakázáno, zároveň ale věřil, že světské i církevní úřady jsou odpovědné za vytvoření systému chudinské péče. Stát měl chránit společnost před nezasluhujícími chudými, zároveň by měl stát zajistit veškerou možnou pomoc pro „skutečně potřebné“. Chudinská podpora přísně posílila rozlišování mezi zasluhujícími a nezasluhujícími a podpora směřovala k omezení na usedlíky, skutečné a morálně oprávněné chudé. Žádost o podporu se stala byrokratickým procesem vyžadujícím formální přezkoušení potřebnosti a způsobilosti.

Luteránská města zpočátku začala budovat nový systém s existujícími náboženskými institucemi a ve spolupráci s představiteli církvi. Tato spolupráce může být nahlížena například v úvodu do Norimberského chudinského práva: zákon nahrazuje almužny a zavádí obecní pokladny pro chudé, ale tyto zákony byly vyhlašovány od pulpitů chrámů, a pokladny a sbírky byly umístěny v chrámech. V luteránských zemích sice byla odpovědnost státu za sociální zabezpečení jasně stanovena, avšak z ní vyplývající sekularizace sociálního zabezpečení byla velmi pomalým procesem. Městské rady jen zvolna transformovaly existující středověké edikty o žebrání, které ho pasivně regulovaly, do aktivních ediktů o chudinské péči, formulujících přímou odpovědnost rozvíjejících se sekulárních autorit za péči o chudé. Luteránský systém zabezpečení

4 Dílo neslo název *Křesťanské šlechtě německého národa o zlepšení stavu křesťanstva*, 1520.

5 Ve své předmluvě k německé edici knihy *Liber vagatorum*, známé sbírce podvodných žebráckých technik, požadoval, aby nezasluhující chudí – podvodníci, zahaleči a tuláci – byli vyloučeni z okruhu rozdělování almužen. Viz Geremek, 1997, str. 183.

6 Geremek, 1997, str. 180.

chudých byl sekularizovaný a centralizovaný, obecní příspěvky se postupně vyvinuly v chudinské daně, byly vybírány a rozdělovány laickými správci.⁷

S myšlenkou přenést péči o chudé na bedra světských institucí však přicházeli i někteří katoličtí myslitelé. Zhruba pět let po Lutherově požadavku zákazu žebrání připravil španělský humanista Juan Luis Vives, blízký přítel Thomase Morea, na žádost brughské radnice plán pro registraci a správu městské chudiny, který měl přispět k potlačení žebrání ve městě. Impulsem pro tuto reformu byly problémy 20. let 16. století, které začaly sérií neúrodných cyklů od počátku století a vyvrcholily neúrodou v letech 1521–2, která postihla celou Evropu. Světlo světa tak spatřil traktát *De subventionem pauperum* (1526).

V první části tohoto díla Vives nejprve vložil obecné principy, jak uskutečňovat dobročinnost; potřebu projevovat dobro označil za nezbytnou podmínku existence společnosti vůbec. Vysvětlil i důvody, proč někteří lidé odmítají podporovat žebráky (především kvůli nepravostem falešných mrzáků a jiných žebráků) a ukázal, jak by se měli chudí chovat. Ve druhé části představil podrobný program reformy městské sociální péče.⁸

V úvodu své knihy líčí původ lidské bídy a nouze, které spojuje s vyhnáním z ráje a s prvotním hříchem, kdy člověk zmařil své možnosti pobytu v rajské zahradě. Od této skutečnosti se odvíjí i další Vivesovo zkoumání základních principů uspořádání obcí, dělby práce a organizace obchodního života. Chudobu líčí jako nemoc společnosti a lékem jsou organizace zprostředkující dobročinnost. Volné rozdělení darů formou peněz ovšem nelze považovat za vhodný výkon sociální péče. Ta musí vést především k morálním kvalitám a zároveň by měla vést příjemce pomoci k samostatnosti, aby se naučil zajistit si další živobytí sám. V úvahu bylo samozřejmě nutné vzít zdravotní stav.

Péče o chudé spadá v jeho pojetí do kompetence městské správy, což Vives zdůvodňoval potřebou společenské harmonie při řízení veřejných záležitostí. Municipální správě by měla být dána odpovědnost za zajištění životního minima pro všechny občany toho sídla (zde se myšlenka garantovaného minimálního příjmu vůbec poprvé explicitně ukazuje ve vztahu k obci), nikoliv však na základě spravedlnosti, která byla platformou scholastiků, ale z důvodu větší efektivnosti výkonu morálně nutné dobročinnosti. Vives doporučoval městským správám přísný dozor nad špitály a různými chudinskými fundacemi. „Chudí potřebují, aby se jimi někdo zabýval, a to nejen proto, že část lidstva se stává ke škodě společného dobra neužitečnou, ale i proto, že

7 Na sklonku 16. stol. se chudinská pomoc přesunula z obecní na oblastní úroveň. V r. 1794 zemské právo učinilo chudinskou podporu obecnou odpovědností pruského státu. V této legislativě stát pověřil sám sebe „...zajišťovat výživu těch občanů, kteří nejsou schopni se o sebe postarat a kteří nejsou schopni obdržet příspěvky od těch, kteří jsou zavázáni poskytovat péči v souladu s jinými zvláštními zákony“. Luteránské země byly pionýry *welfare legislativy*, počínaje zavedením sociálního pojištění na konci 19. stol., které bylo motivováno Bismarckovým explicitně luteránskou představou státní aktivity. Srov. Kahl, 2005, str. 105

8 Viz Vives, 1999.

jsou nositeli epidemií, kradou, dopouštějí se loupeží a oddávají se prostituci.“ Pomoc chudým pak nemá být bezpodmínečná, ale má být testována ochota chudých pracovat. Podle tohoto kritéria doporučoval Vives rozdělit chudé do tří skupin:

První skupina se skládala z těch, kteří mohli, avšak nechtěli pracovat, a živilí se žebráním. Těm byly určeny nepříjemné úkoly a menší přiděly potravin. „I těm, kteří promrhali své jmění svým zhýralým životem – hazardem, ženskými, přílišným přepychem, obžerstvím a karbanem – by mělo být dáno jídlo, nikdo by neměl zemřít hladu. Nicméně by jim měly být dávány menší porce a protivnější úkoly, aby posloužili jako příklad druhým.“⁹ Nesmí umírat hladem, ale musí pocítit důsledky. Ať už jsou příčiny chudoby jakékoliv, od chudých se čeká, že budou pracovat.

Druhou skupinu tvořili lidé bez zaměstnání, avšak schopní pracovat; ti měli být zaměstnání nebo měli být rekvalifikováni. Povinností státu bylo poskytnout těmto nezaměstnaným práci. Do třetí skupiny byli zařazeni ti, kteří nemohli pracovat kvůli nemoci nebo vysokému věku, a ti měli být umístěni ve špitálech.¹⁰ Práceschopným ze třetí skupiny, obvykle starým či duševně slabým, měla být dána obecně prospěšná práce, kterou se mohli naučit v několika dnech – kopání jam, nošení vody nebo přeprava nákladů na zádech. Hlavní smysl požadavku takové dřiny bylo zčásti snaha učinit z práceschopných příjemců podpory přispěvatele na praceneschopné, ale také zajištění toho, že budou vytíženi a zaujati svou prací, jejich vůle se zdrží od těch špatných myšlenek a jednání, které by je napadaly, kdyby zaháleli.¹¹ Kromě špitálu, kde byli živeni nemocní, měly existovat ještě specializované ústavy pro sirotky, odložené děti, mentálně postižené, staré nebo slepé.

J. L. Vives žil v době, kdy psal svůj spis *De subventionem pauperum*, v Anglii, a jeho práce měla nejen značný ohlas na kontinentu, ale především měla velký vliv na reformu anglického chudinského práva (Poor Law).¹²

9 Cit. Vives, 1999, str. 40

10 Pro špitály se v této době znovu začal používat název *ptochotropia*, který zmiňuje i Vives – v použití tohoto pojmu lze spatřit ohlas antiky i s jejím negativním postojem k chudým.

11 Vivesovi sluší ke cti, že (stejně jako jeho současník Thomas Moore či později např. Adam Smith) měří každému stejně, a podotýká, že stejná starost by měla být konzistentně rozšířena i na ty, kteří se narodili bohatí. „Císař Justinian měl pravdu, když zavedl zákon zakazující komukoliv strávit život v zahálce. Když nesmí být parazity chudí, proč by mohli bohatí?“ Viz Paris, 2009.

12 Není pochyb o tom, že se anglické Poor Law z roku 1531 nechalo inspirovat dílem J. L. Vivese. V tomto roce přeneslo anglické právo povinnost starat se o chudé z kněží na farníky, jejichž příspěvky na chudinskou podporu mohly být vymáhány, byly tedy povinné. V úsilí racionalizovat administrativu dobročinnosti usilovali představitelé měst o regulaci počtu chudých. Ve snaze stabilizovat pracovní sílu byly zaváděny fixní ceny a mzdy a bylo potlačováno tuláctví a žebráni. Chudí byli povinni najít si práci a měli zakázáno opustit své zaměstnání. Povaleči byli vykazováni z měst a byl jim zakazován přístup do špitálů. Správci dobročinných fondů se všude snažili rozeznávat mezi potřebnými chudými, kterým měla být poskytnuta účinná pomoc, a těmi, kteří byli schopni práce. Žebráni bylo povoleno jen s potvrzením, že žebrající je skutečně potřebný, resp. neschopný se uživit prací. Osoby schopné se o sebe postarat byly následně vypuzeny ze špitálů, aby těm zbývajícím mohla být poskytnuta lepší péče.

Zajímavou polemiku s některými Vivesovými myšlenkami vedl o dvacet let později španělský dominikán Domingo de Soto.¹³ Ten na jedné straně projevil porozumění pro boj s potulkou, která ohrožuje veřejný pořádek a je v rozporu s platnými normami, na druhou stranu od této potulky vyděluje chudáky, kteří žijí z almužny, a proto se stěhují z místa na místo. Nevidí žádný legislativní či morální argument pro pronásledování chudých, kteří opustili svůj rodný kraj, aby mohli hledat podporu jinde. Mobilita těchto chudých je u něj brána jako něco přirozeného, vždyť království tvoří jeden celek a není tedy nic zvláštního na tom, že se chudí stěhují z chudších oblastí do bohatších. Princip podpory „místních“ chudých ve farnostech považuje za nebezpečný, protože v některých farnostech žije více chudých než v jiných a tyto farnosti jim nebudou schopny poskytnout dostatečnou podporu. Chudý by tedy měl mít právo stěhovat se z místa na místo.¹⁴ Politika rozlišování mezi poctivými a nepoctivými chudými souvisela podle něj s řadou značných morálních nebezpečí, takže by ji křesťanská morálka mohla jen obtížně akceptovat.¹⁵

Práce jako univerzalistický koncept pomoci chudým

I když se i na počátku novověku názory na přiměřenou podobu pomoci chudým mohli odlišovat, dobročinná praxe začala stále více zdůrazňovat důležitost práce jako hlavního způsobu obživy. Tento akcent sice není nový, neboť i ve středověku můžeme doložit silný důraz na práci jakožto prostředek důstojného života. Například anglické *Ordinances of Labourer* z roku 1349, z období velkého moru, kdy se objevil velký nedostatek pracovních sil, doporučují nepodporovat práceschopné lidi, aby byli nuceni obstarat si živobytí prací.¹⁶ Úvahy o důležitosti práce však zaznívají na počátku novověku s novou intenzitou, kdy se rovněž objevuje podobné sepětí dobročinných aktivit s nabídkou a poptávkou na trhu práce. Problémy hospodářství v první čtvrtině 16. století se odrazily i v omezení a transformaci dobročinných aktivit, protože změny ve společnosti i v ekonomice produkovaly chudobu, jejíž charakter a rozsah se nedaly s předcházejícími obdobími srovnávat.

13 Soto byl jako scholastik v jistém slova smyslu předchůdcem rakouské školy ekonomického myšlení, a stavěl se (narozdíl od Vivese) proti minimální mzdě. Pracovníci nemohou okrádat své zaměstnavatele s ospravedlněním „že nejsou dostatečně placeni.“ Těm, kteří dali svůj souhlas s výší mzdy, se nemohla dít žádná újma. Pracujícím radil, aby v případě nespokojenosti odešli z práce. Kromě toho jako jeden z prvních vyslovil myšlenku, že soukromé zájmy fungují tam, kde nefunguje všeobecná láska. „Proto se soukromě vlastněné statky budou znásobovat. Pokud by zůstaly ve společném vlastnictví, opak by byl pravdou“. Cit podle Tucker, 1990, str. 76.

14 Srov. Geremek, 1997, str. 196–7.

15 Katolická chudinská podpora pokračovala v relativně nediskriminujícím rozdělování almužen, zdůrazňující myšlenku, že rozdělování chudým z nadbytku jednoho je morální povinnost bohatých, nikoliv právo chudých. Při nabídce práce se spoléhala více na hustou síť společenských institucí, jako byly cechy, bratrstva, kláštery či vzdělávací instituce, spíše než na pracovní domy, jakkoliv i ty v katolických zemích existovaly.

16 Viz Wood, 2002, str. 47.

Proto na počátku 16. století můžeme zaznamenat v oblasti společenských institucí snahy novým způsobem odpovědět na novou situaci, na výzvy doby. Hnutí reformy sociální péče se chopila především města, pro které byl pauperismus průvodním jevem běžného života, a která iniciovala reformu dobročinných institucí a formulování základů novověké sociální politiky. Pomoc, omezená ve svých prostředcích, neměla být vyplýtvána, měla být vyhrazena dobrým chudým. Ti ostatní, zahaleči a prostopášníci, měli být vedeni k práci.¹⁷ Almužna, univerzální princip dobročinnosti středvěku, tak nově ztělesňovala spíše selektivní princip sociální politiky, zatímco na místo univerzalistického principu sociální politiky nastoupila etika práce.

O počátcích pracovních domů v Anglii pojednává A. R. Brewster v článku, příhodně nazvaném *Early experiments with the unemployed*.¹⁸ V roce 1553 daroval král Edward VI svůj dům v Bridewellu městu Londýnu, aby tam založilo „pracovní dům, nikoliv pouze noclehárnu pro chudé a zahálčivé, tuláky či žebráky.“ „Obyvatelé domu tam měli najít práci, která by jim umožnila postavit se na vlastní nohy. Smyslem bylo „netrestat někoho za žebrání, ale postavit ho k práci, která je [pro některé lidi] často horším trestem než smrt.“¹⁹

Průkopnickou institucí při realizaci této politiky se stal právě londýnský Bridewell.²⁰ Nábor pracovních sil do tohoto konkrétního domu práce byl nedobrovolný, tedy i sama organizace práce vyžadovala dohled a vězeňskou disciplínu. Zřizovaly se zde specializované dílny, nad nimiž po dohodě s příslušnými řemeslnými cechy bděli kvalifikovaní řemeslníci, kteří zároveň zajišťovali přísun materiálu, kontrolovali technický stav pracovních pomůcek a obstarávali odbyt výrobků. Nenapravitelní tuláci byli zařazováni na práce ve mlýně nebo v pekárně, kde byly nejhorší pracovní podmínky a kde práce kromě fyzické síly nevyžadovala žádnou zvláštní kvalifikaci.

V jistém smyslu se Bridewell a jemu podobné instituce osvědčily, o čemž svědčí i výrok soudce sira Edwarda Hexta z roku 1596: „V tomto roce bylo propuštěno na svobodu 183 beznadějných osob. Pracovat nechtějí, raději riskují svůj život, než by pracovaly. Od té doby však, co existují domy nápravy, posílám tuláky tam: a všichni mě prosí s hořkými slzami, abych je raději poslal do vězení, a pokud je odmítám, přiznávají se raději k hrdelním zločinům, čímž riskují vlastní život, a to jen proto, aby nebyli posláni do domu nápravy, kde by byli nuceni pracovat.“²¹

Tak jako byly činěny rozdíly mezi vagabundy a žebráky na jedné straně a jinými chudými či potřebnými osobami ochotnými pracovat na straně druhé, činily se rozdíly

17 Zejména na severu Evropy, v Anglii, později pak v Nizozemí a v Německu vznikly tzv. domy práce, které vznikly pro zdravé nezaměstnané.

18 Brewster, 1894. V tomto článku klade počátek existence pracovních domů do roku 1553, na rozdíl od jiných zdrojů, které spojují vznik pracovních domů až s Poor Law a rokem 1601 (např. Anheier, 2005, str. 293)

19 Viz Brewster, 1894, str. 88–9.

20 Název Bridewell natolik srostl s pojmem „dům nápravy“, že se stal jeho synonymem a obecným termínem: v krátké době vzniklo po celé Anglii asi 200 domů práce nazývaných Bridewell. Srov. Geremek, 1997, str. 216–17

21 Brewster, 1894, str. 90

i mezi zařízeními pro tyto různé skupiny chudých. Vagabundi a notoričtí „zdraví“ žebráci byli zavíráni do domů nápravy (houses of correction), zatímco ostatní měli dostat příležitost pracovat v pracovních domech (workhouses).²²

Co se týče prvního typu pracovního domu, domu nápravy, pak mimořádný věhlas měly holandské instituce. Holandský humanista, Dirck Volckhertszoon Coornhert dokazoval ve svém traktátu z roku 1587, že sociální a trestní politiky by měly spojit omezení svobody s nucenou prací.²³ Tyto myšlenky našly u amsterodamského patriciátu pokračovatele a realizátory, kteří nejprve zřídili dům pro muže, kde se jeho obyvatelé zabývali zpracováním dřeva, později i pro ženy a děti, kde se rozvíjelo především předení a šití. Práce se prováděla bez nároku na odměnu ve společných místnostech. Rozsudky odsuzující k uvěznění v těchto domech počítaly s tím, že v případě dobrého chování se může doba pobytu zkrátit. Další pracovní domy vznikaly právě v průmyslově rozvinutém Holandsku, neboť se ukázaly jako vhodný zdroj získávání levné pracovní síly. Původní dobročinné motivy těchto zařízení někdy upadaly v zapomnění.

Jedním z hlavních úkolů domů nápravy byl boj se zahálkou chudých, který měl někdy dosti drastické podoby. V amsterodamském zařízení například potírali odpor k práci tak, že provinilce odmítajícího pracovat uzavřeli do kobky, která se pomalu naplňovala vodou. Vězeň měl k dispozici ruční pumpu; aby se zachránil před utonutím, musel odtud vodu nepřetržitě pumpovat.²⁴ Prostřednictvím této metody boje proti lenosti si odsouzený měl osvojit – a pravděpodobně si alespoň na krátký čas i osvojil – zdravé pracovní návyky.

Mírnější formou instituce, která měla za úkol nabízet nezaměstnaným práci, byly tzv. *pracovní domy*, které byly inspirovány tradiční myšlenkou placených veřejně prospěšných prací. Ztělesňovaly tak dobové přesvědčení, že nezaměstnanost a z ní plynoucí chudoba jsou způsobeny nedostatečnou nabídkou práce. V Anglii zákon z roku 1585 stanovoval, aby byly vynakládány přiměřené obnosy na zaměstnávání praceschopných chudých na veřejně prospěšných pracích, většinou na opravách hradeb a mostů. Jiné nařízení z roku 1575 doporučovalo v duchu Vivesova traktátu, že města mají zajistit pracovní příležitost tělesně postiženým, kterým byla uložena povinnost pracovat.²⁵ Legislativa pracovních domů byla v Anglii po počátečním období experimentů završena Poor Law z roku 1601 (známé též jako 43rd Elizabeth), jež domy nápravy a pracovní domy uvádělo spolu s chudobinci jako hlavní instituce sociální pomoci (indoor relief). Protože však ani tyto instituce, spravované farnostmi, nemohly v období nedostatečné poptávky po zboží a službách vytvořit skutečná, ekonomicky efektivní pracovní místa, potýkaly se tyto instituce s existenčními problémy. Jejich

22 Domy nápravy fungovaly spíše na severu Evropy, na jihu se ve stejné době a v podobné funkci objevily galeje. Srov. Langbein, 1976, p. 39. Pracovní domy měly především poskytnout práci těm, co chtěli pracovat.

23 Srov. Parker. C. H. 1998, str. 84.

24 Brewster, 1830, str. 706.

25 Viz Brewster, 1894, str. 93.

chod byl většinou dotován z příspěvků na dobročinnost, neboť přispět někomu na odměnu za práci bylo větším dobrem než udělovat almužnu tomu, kdo nepracuje.

Hlavním prostředkem realizace nové sociální politiky se tedy staly pracovní domy pro chudé, respektive vězení pro chudé.²⁶ Jak trefně argumentuje Harrington,²⁷ pracovní domy nebyly revolučním zlomem, ale představují jednu z evolučních linií dobročinných institucí, přičemž jejich hlavním přínosem byla jejich otevřenost vůči všem chudým bez výjimky, tedy nikoliv jen místním či zasluhujícím. Jejich zřízení bylo nesenou ideou znovuzapojení jednotlivce do aktivního života komunity. Nebyly tedy nástroji „nové sociální marginalizace, jako spíše projevem starého vládního paternalismu a ochrany.“²⁸ Pracovní domy nevznikly ani tak z touhy trestat chudé, jak tvrdí Foucault, ale představovaly spíše univerzalistický model rozšíření chudinské podpory pro všechny chudé, nejen místní, ale i cizí.²⁹ Existovala silná distinkce mezi pomocí chudým a trestním stíháním žebráků, a z ní plynuly velmi odlišné politiky. Univerzálním, nediskriminujícím nástrojem podpory chudých se stala nabídka práce. Idea křesťanské komunity starající se o své členy tedy ani v novověku nevymizela, avšak stáhla své hranice, aby vyloučila cizí osoby a jejich ekonomické problémy, a omezené zdroje chudinské podpory nasměrovala k těm nejvíce potřebným. Jedinou institucí dobročinnosti, která se neuzavřela před cizími chudými, byly právě pracovní domy, podporované často soukromými donátory, usilujícími o omezení chudoby. Také proto by nebylo správné chápat pracovní domy pouze jako represivní nástroj. I velké osobnosti dobročinnosti chápaly pracovní domy jako prospěšný a užitečný nástroj pro pomoc chudým a své síly i majetek věnovaly právě jejich rozvoji.³⁰

Příkladem může být osobnost Thomase Firmina, bohatého majitele manufaktury, který někdy kolem roku 1670 postavil dobročinnost do středu svého zájmu. Firmin byl díky svým metodám předobrazem moderního filantropa; vedl si záznamy o chudých, které navštívil, hodnotil závažnost jejich situace, dětem dával možnost vyučit se. Také díky darům, které získal od druhých, shromáždil velkou sumu pro pomoc hugenotským uprchlíkům z Francie a pro pomoc protestantům, kteří uprchli z Irska v letech

26 Vězení se po velmi dlouhou dobu nepovažovalo za formu trestu, alespoň ne ve světském soudnictví. Chápání vězení jako trestu se v Evropě rozšiřuje až od 18. století, a postupně se stává základem celého trestního systému. Starší tresty (trest smrti, mučení, galeje, vyhnanství, pranýř) postupně ustupovaly do pozadí.

27 Ve svém precizním článku *Escape from the Great Confinement* podává Harrington velmi přesvědčivou kritiku dosud vlivného Foucauldian concept velkého strachu (*Great Fear*) a velkého věznění (*Great Confinement*) a klade vznik a vývoj pracovních domů do vývojové linie dobročinnosti. Viz Harrington, 1999.

28 Harrington, 1999, str. 317.

29 Srov. Harrington, 1999, str. 316; podobná logika plyne z městských nařízení v Rouen či ze soupisů z Bridewellu. Viz Geremek, 1997, str. 152–3 a str. 217.

30 Příkladem může být odkaz londýnského obchodníka s textilem (draper a spekulanta (merchant adventurer) Johna Kendricka, který v roce 1624 odkázal velkou část svého majetku na dobročinné účely, jmenovitě pak na vznik dvou pracovních domů pro nezaměstnané chudé v Readingu a Newbury (7 500 a 4 000 £). Viz Jackson, 2004, str. 77.

1688–89. O své újmě navštěvoval vězněné, pomáhal dlužníkům a stíhal žalárníky, kteří zneužívali své autority.³¹

Hlavním důvodem jeho proslulosti však byla snaha nabídnout místo rozdávání almužen práci a mzdu tolika chudým, kolika to jen bylo možno. Hlavním zlepšením, které do systému dobročinnosti vnesl, bylo zavedení domácí práce. Dával lidem úkoly, které mohli vykonávat doma, a svůj *dům práce* založil na tomto principu. Všichni chudí, kteří byli ochotni pracovat, byli nasměrováni do pracovního domu, kde získali len. Poté, co ho doma spředli, ho zpracovaný vrátili a obdrželi mzdu.

Proti oportunismu jednotlivců, kteří by byli schopni vydaný len nevrátit a zpeněžit jinak, stavěl Firmin princip zálohy na materiál. V případě, že osoba byla zcela neznámá či nedůvěryhodná, byla vyžadována záloha 6 pencí, která tvořila záruku do doby, dokud pracovník neodevzdal svou práci.

Jakkoliv byla myšlenka nedávat almužnu, ale práci, správná, nemohla se vyvázat z ekonomických zákonitostí tržního mechanismu. Celý podnik byl prodělečný, protože příze, kterou chudí lidé spředli, byla prodávána se ztrátou. Firminovým cílem však nebylo prostřednictvím dobročinného podniku dosáhnout zisku, ale vyřešit problém almužny jako mzdy za nečinnost „Proto mohl říci, že je daleko lepší pro národ zaměstnat chudé a nechat je konat marnou práci, když pro ně není lepší možnost zaměstnání, než nechat je žít v zahálce,“ protože dát jim něco za jejich práci je daleko lepší, než dávat jim cokoliv za nic. „Nenechme chudé jíst chleba zahálky, poskytněme jim práci. Bude to i lepší pro obchod, i tito lidé musí jíst a pít a oblékat se, stejně jako ti bohatí, a díky tomu obchod poroste rychleji a obyvatelé budou bohatší, než by jinak byli.“³² Přirovnával ekonomiku k úlu, který se zaplní tím rychleji medem, čím více včel se na tomto díle aktivně podílí.³³

Firmin již uvažoval o celostátně organizované síti těchto dobročinných institucí, jak ji ostatně předpokládalo i Poor Law. „Kdyby byly založeny pracovní domy v každé větší farnosti, jež organizovala pomoc pro chudé, tak by mohli být zaměstnání všichni, kteří jsou schopni a ochotni pracovat, a ve farnosti by byla zajištěna podpora těch, kteří nejsou schopni se o sebe postarat, takže by bylo možné říci každému žebrákovi: Běž do své farnosti a pracuj, aby ses uživil.“³⁴ Práci doma považoval Firmin za ideální a veřejné domy práce doporučoval jen pro ty, které je třeba k práci nutit.

Zaměstnával až 1700 lidí na předení a na výrobu plátna, které prodával za cenu nákladů; nechtěl tedy vydělávat na nouzi druhých. Firmin, někdy s pomocí přátel, hradil deficit ze své vlastní kapsy a doplňoval mzdy některých zaměstnanců věcnými odměnami, například uhlím.

Své podnikání a jeho úspěchy i neúspěchy popsal ve svém spisu z roku 1681, ve kterém, mimo jiné, zdůrazňoval s určitou pýchou pozitiva, plynoucí ze zaměstná-

31 Podrobněji viz Bremner. 1993, str. 46–7, nebo Sherwin, 1950, str. 38–41.

32 Sherwin, 1950, str. 40

33 Přirovnání ekonomiky k úlu přichází 27 let před Mandevillovou Fable of the Bees (1705).

34 Sherwin, 1950, str. 40

vání dětí, které nalézal na ulici a nechal je na své náklady vyučit.³⁵ V tomto ohledu byl typickým představitelem merkantilistů, kteří obhajovali dětskou práci a oceňovali ji nejen jako levný zdroj pracovní síly, ale také jako nezbytnou přípravu mladé generace na tvrdou práci.

Jeden z úspěšných domů práce byl ustaven v Bristolu v roce 1697. Bristolský kupec Carey napsal, že „úspěch odpovídal našim očekáváním; zbavili jsme se žebráků, staří lidé se dočkali důstojného zaopatření, hoši a dívky jsou vedeni ke střídmosti a jsou vychováváni k potěšení z práce. A tvář našeho města se už proměňuje, takže máme mnoho důvodů doufat, že tyto mladé pracovní domy vychovají pilnou a pracovitou generaci.“³⁶ V důsledku úspěchu bristolského experimentu se rozvinulo to, co můžeme nazvat *hnutím pracovních domů*. Mnoho jiných měst vytvářelo vlastní pracovní domy, které však, s ohledem na ekonomickou situaci a kvalitu managementu, byly provozovány s rozdílnými ekonomickými výsledky.

Podle holandských a anglických vzorů vznikaly domy práce i v Německu. Jejich správy se ujaly městské instituce, nebo byly přímo pronajímány podnikatelům. Domy práce měly i zde vedle svých trestajících a výchovných funkcí odpovídat i na konkrétní ekonomické potřeby, což výstižně zachytil nápis nad jedním z hamburských pracovních domů „*Labore nutrior, labore plector*“ – „Prací se živím, práce mne trestá“. Osudy těchto domů však i nadále závisely na ekonomických možnostech a na situaci na trhu práce a přísnost jejich režimu se lišila město od města.

Diskuse

Vztah člověka k práci se v evropské civilizaci vždy utvářel mezi dvěma krajnostmi – mezi pojetím práce jako trestu spojeného s vyhnáním z ráje, jako břemene úzce spojeného s existencí člověka, a mezi pojetím práce jako zdroje bohatství a tvůrčí síly. Důležitost, která byla práci přikládána, se tedy v různých obdobích proměňovala a s ní se proměňovaly (mimo jiné) i formy podpory chudých lidí.

V tomto článku jsou stručně zmapovány některé významné změny v pohledu na práci a její společenskou a ekonomickou úlohu na počátku novověku, v období velkých hospodářských obtíží. Je zřejmé, že práce nebyla vždy pojímána pouze jako prostředek k obživě a zachování určitého životního standardu, a není tak pojímána ani dnes. Je nadána i funkcemi a rolemi jinými, přičemž těmi, které vystupují do popředí zejména v dobách ekonomických krizí, je především pojetí práce jako signálu, že příjemce pomoci je ochoten starat se sám o sebe (a není tedy černým pasažérem sociálního systému) a funkce hlavního nástroje pomoci chudým. Ačkoliv se povinnost pracovat v dnešních moderních společenských systémech explicitně nevyskytuje, implicitně je v nich obsažena.

35 Some Proposals for the Employing of the Poor, especially in and about London, and for the Prevention of Begging (1678).

36 Viz Brewster, 1894, str. 94–5.

Motivem ke změnám „politiky zaměstnanosti“ v 16. století byla nutnost snížit náklady na chudinskou péči, tedy nutnost přechodu na méně finančně náročný model. V mnohem širším měřítku stál před obdobnými problémy i moderní sociální stát na ve 20. století konci let sedmdesátých a v letech osmdesátých, stejně tak řeší problémy spojené s nezaměstnaností a chudobou spolu s omezenými veřejnými zdroji i současné vlády a současné sociální systémy. Ať už je tedy motivem těchto aktivit oficiálně cokoli, v pozadí vždy stojí potřeba omezit náklady veřejných sociálních systémů. S jistým zjednodušením můžeme říci, že od 70. let byly zaváděny reformy, posunujícím systémy od nárokových k sociálním systémům testujícím potřebnost.³⁷ Dalším logickým krokem se pak v případě ekonomických obtíží stávají sociální systémy, testující ochotu pracovat.

Práce jako podmínka pomoci

Pokud se v dobročinné praxi na počátku novověku začíná více akcentovat význam práce pro jednotlivce i pro společnost, je to způsobeno z větší části příchodem ekonomických obtíží, a s ním spojeného růstu počtu chudých a lidí bez práce. To vede dobou praxi k aktivitám, které mají „předcházet zahálce“. Podobně se vyvíjí i dnešní sociální systémy, neboť snaha „předcházet zahálce“ je implicitně obsažena i v současných sociálních systémech. Příkladem může být nejen finanční podpora těch, kdož práci aktivně hledají, ale také například možnost tuto pomoc odepřít, není-li na straně příjemce odezva dostatečně indikující jeho ochotu pracovat. V podobném kontextu je možné zmínit také jeden z nástrojů pomoci, vlastní nejen systémům evropským, ale i tomu českému: nutnost přijmout nabízené pracovní místo, resp. možnost vyřazení z evidence úřadu práce rozhodnutím. Obecně lze tímto způsobem postupovat, pokud uchazeč bez vážných důvodů odmítne nastoupit do vhodného zaměstnání, odmítne nastoupit na dohodnutou rekvalifikaci nebo neplní povinnosti související s rekvalifikací, neposkytne součinnost při vypracování individuálního akčního plánu, jeho aktualizaci nebo vyhodnocování anebo neplní podmínky v něm stanovené, odmítne se podrobit vyšetření svého zdravotního stavu, psychologickému vyšetření, či maří součinnost s úřadem práce. Za maření součinnosti lze považovat například neprojednání doporučeného zaměstnání ve lhůtě stanovené úřadem práce nebo se na úřad nedostaví ve stanoveném termínu bez vážných důvodů, apod. Lze si povšimnout, že jde o poměrně široké spektrum podmínek postačujících k vyřazení z evidence – a tím i omezení poskytovaných veřejných prostředků.

Lze samozřejmě polemizovat o tom, nakolik je tento způsob boje s černými pasažéry sociálních systémů sám o sobě dostačující, víme však, že vyřazení z důvodu neplnění povinností tvoří v českých podmínkách desetinu všech ukončených evidencí.³⁸ Není to však pouze případ České Republiky, ale evropských států obecně, a to

37 Srov. Huber a Stephens, 2001.

38 Zpráva o činnosti ÚP ČR za období leden až červen 2012 (online).

také těch, o nichž jsme především pojednávali v souvislosti s pracovními domy. Jak uvádí Keller (2005, s. 76), „...vyplácení podpory v nezaměstnanosti bývá stále častěji podmiňováno „aktivizací“ nezaměstnaných, tedy v zásadě povinností přijmout jakékoli i špatně placené místo pod hrozbou, že bude vyplácení dávek přerušeno nebo že budou výrazně sníženy.“ Jako příklad takové praxe je uváděno Německo, Francie či Velká Británie. Tato aktivizace byla důležitým motivem i při zakládání pracovních domů a stejnou roli sehrává i dnes. Měla takto zaměstnaným přinést správné pracovní i životní návyky, aby neupadli do letargie, způsobované dlouhodobou nezaměstnaností, a umožnit jim vymanit se z trvalé chudoby a závislosti na dobročinnosti a milodarech.

Jakkoliv se tedy tento systémový prvek, tedy podmínění udělení podpory prací, může zdát „současný“, jeho kořeny nalézáme například již v Luterově odmítání štědrých darů a požadavku podpory na úrovni životního minima. I námi zmíněné opatření má mít motivační, nikoliv pouze sankční charakter. Jistě není náhodou, že ke stejnému modelu uspořádání vztahů mezi příjemci a dárci se dospělo i při řešení problému zvaného Samaritánovo dilema, kterým ekonomové rozpracovali otázku motivace k práci v rámci teorie her.³⁹

Dalším principem, který přetrval od doby Martina Luthera, byl princip *povinné a státem vynucované solidarity*. Do legislativy vstoupila možnost vymahatelnosti příspěvků na chudinskou podporu poprvé s Poor Law v roce 1531 (1531) a natrvalo ovlivnila podobu sociálních systémů. Povinná solidarita, další z prvků sociálních systémů raného novověku, byla bez jakýchkoli obtíží včleněna do moderních demokratických systémů, a v dnešní době tvoří jeden z hlavních pilířů sociálních systémů.

Dnes, odhlédneme-li od solidarity dobrovolné, jejímiž motivy se zde nezabýváme, existuje celá řada opatření s charakterem povinné, vynucené solidarity. Nejedná se pouze o povinné odvody na politiku zaměstnanosti, ale o celý mohutný komplex přerozdělovacích procesů, zvyšujícími se daněmi počínaje a transfery směrem k chudým (starým, nezaměstnaným, atd.) konče.

Povinnou solidaritu jakožto specifický nástroj sociální ekonomiky a státní regulace lze identifikovat jak v základech přerozdělovacích procesů obecně, tak i ve zdůvodnění relativně specializovaných opatření. Výjimkou samozřejmě není ani Česká republika, kde lze jako příklad takového specializovaného opatření uvést zákonnou povinnost zaměstnavatelů zaměstnávat osoby se zdravotním postižením. Tato povinnost se týká vybraného okruhu zaměstnavatelů a nezáleží na tom, jedná-li se o subjekt soukromý či veřejný. Jedná se o zajímavý prvek vnucené solidarity, který svými modifikacemi ovlivňuje celou řadu ekonomických subjektů.

Zajímavé je i to, že se zde kombinuje snaha ušetřit veřejné peníze, které by jinak patrně musely být vynaloženy na „chudinskou“ péči o tyto občany, s regulací podnikání a jeho podmínek.

39 Více viz Schmidtchen, 1999, nebo Svoboda, 2006.

Práce jako univerzalistický koncept pomoci chudým

Stěžejním bodem našeho zájmu je práce, jež je umožněna i osobám velmi obtížně zaměstnatelným, a to díky specializovaným institucím pro tento účel zřízeným. Analyzovány jsou jednak domy nápravy, u nichž neshledáváme žádnou paralelu v současném světě, ale také pracovní domy, jejichž cílem nebylo práci trestat, ale spíše dát příležitost. Tyto domy lze považovat za typický prvek aktivní politiky zaměstnanosti, neboť mají za úkol nikoliv dočasně ulevit člověku v jeho tíživé situaci, ale aktivizovat jej, učinit jej (znovu) schopným práce a tím samozřejmě také schopným přispívat na ty, kteří pracovat nemohou.

Tyto domy však měly také další cíl, a to boj s již výše zmíněnou „zahálkou“ chudých. A zde lze hledat inspiraci i pro dobu novější, dokonce pro současnost. Dnes samozřejmě není boj se zahálkou příliš frekventovaným pojmem, alespoň ne v oficiálních dokumentech a politikách. Restriktivní opatření jsou zdůvodňována spíše potřebou učinit systém efektivnějším, dokonce spravedlivějším, neboť více reflektujícím individuální přičinění a aktivitu. Aktivizace nezaměstnaných/chudých/sociálně vyloučených se stává klíčovým principem změn sociálních systémů, a to již od druhé poloviny 19. let 20. století.

Keller (2005) zmiňuje celou škálu opatření, jež mají aktivizaci zajistit, mnohé z nich jsou potom dokladem opodstatněnosti našeho tvrzení z úvodu článku, že částka vynakládaná na pomoc chudým byla úměrná nikoliv míře chudoby, ale spíše míře prosperity společnosti. A není-li prosperita na obzoru, je třeba systémově zajistit, aby výše podpory byla jednak dostatečně nízká, jednak přístup k ní podmíněný a (na rozdíl od programů aktivizace cílových skupin) ne-univerzální.

Keller mezi tato opatření (jež souhrnně nazývá modernizací nároků) řadí prodloužení minimální doby placení pojistného, nutnou pro vznik nároku na podporu v nezaměstnanosti, prodloužení doby, po kterou musel uchazeč o podporu pracovat, snižování výše podpory i doby jejího vyplácení, apod. Nikoliv tedy výplata podpory, ale práce je znovu nahlížena jako hlavní a univerzální prostředek k dosažení jistého životního standardu, který navíc během procesu reformy sociálních systémů opět získává rysy povinnosti.

Jakkoli je hledání paralel mezi obdobím vrcholného středověku, resp. nástupu novověku a dobou dnešní podle našeho názoru užitečné, dnešní doba bezesporu disponuje nástroji řešení chudoby (či „řešení“ chudoby), pro něž hledáme historické paralely obtížně. Jde o nástroje, které jsou pro některé myslitele důvodem hovořit dnes dokonce o procesu desolidarizace, či dokonce o procesu vytváření nové „pracující chudoby“ a o destrukci základů sociálního státu. Tyto nástroje mají za úkol obecně učinit pracovní sílu flexibilnější, méně závislou na území, typu zaměstnání, popř. i sociálním zázemí a rodině. Toto však, jakkoli jde o cíle přinejmenším diskutabilní, nejsou cíle, jež by sledovaly tvůrci sociálních systémů 16. století. Na druhé straně, můžeme konstatovat, že jde pouze o rozvinutí již tehdy uplatňovaných principů, s cílem čelit problémovému, či dokonce krizovému ekonomickému vývoji.

Stejně jako v tudorovské, resp. alžbětinské Anglii, i dnes panuje přesvědčení, vtělené do právních norem, že jednou z příčin nezaměstnanosti (a chudoby) je nedostačková nabídka práce. Tehdy, stejně jako dnes, bylo jedním z nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti vytváření placených veřejně prospěšných prací. Zatímco tehdy byly zástupcem této formy právě pracovní domy (workhouses), dnes tuto roli plní především veřejně prospěšné práce, či jejich deriváty v podobě řady nástrojů APZ. Existují samozřejmě i jiné součásti moderní politiky zaměstnanosti, tyto dvě však nejvíce odpovídají svým několik set let starým předchůdcům. Jejich společným rysem je jednak snaha o znovuzapojení dotčených lidí do mainstreamové společnosti, jedná (a jednalo) se však samozřejmě o projev státního paternalismu, resp. regulace pracovních trhů.

Podobně jako v éře nastupujícího merkantilismu, i v dnešní době se považuje za vhodné, aby do pracovního procesu byly zapojeny všechny skupiny obyvatel, včetně tělesně postižených. Proto existují subjekty zaměstnávající zdravotně postižené, a tedy obtížně zaměstnatelné občany, a proto existují také zákonem stanovené kvóty usnadňující jejich zaměstnávání.

Závěr

Jak píše Tomáš Akvinský ve své Teologické sumě, „práce má čtyřerý účel. Především a hlavně musí opatrovat živobytí. ... Za druhé musí odstraňovat zahálku, zdroj veškerého zla. ... Za třetí musí potlačovat žádosti, tím že umrtvuje tělo. ... Za čtvrté umožňuje dávat almužnu...“⁴⁰ V různých obdobích se měnil důraz na ten který aspekt práce. Myšlenky reformace spolu s texty humanistů, a ekonomické turbulence raného novověku, pak položily důraz na práci jako povinnost obstarat si živobytí.

Z nového docenění práce pak vyrůstaly dvě zásadní inovace sociální péče tehdejší doby. Práce se stala testem, kterým bylo podmiňováno poskytnutí podpory. Práce se také stala univerzálním prostředkem chudoby, který umožňoval aktivizovat dosud pasivní příjemce podpory. Hlavním prostředkem této politiky se staly tzv. pracovní domy. Navzdory rozporuplné praxi můžeme pracovní domy považovat za nejdůležitější etapu v dlouhodobé evoluci instituce aktivní politiky trhu práce. Ještě po celé 19. století se za nejosvědčenější prostředek péče pokládal pracovní útulek. Jeho hlavní výhodou bylo – alespoň podle obhájců – neustálý dozor personálu. „S jeho přispěním se chovanci učili spořivosti, pilnosti a ctnosti těžké práce, a díky této těžké práci mohli pomoci pokrýt část nákladů na svou obživu.“⁴¹ Nabídka práce v těchto zařízeních byla chápána jako nejdůležitější pilíř sociální politiky. V dnešní době se sada podobných opatření nazývá aktivní politikou zaměstnanosti, která je předmětem zájmu politiků i ekonomů nejen z důvodu jejich finanční náročnosti, ale především kvůli potřebě zkoumat vztah těchto vynaložených prostředků k efektům, které tyto programy generují.

Opatření a nástroje, jež byly vlastní sociální politice 16. století, se dnes mohou některým jevit jako primitivní a překonané. Lze samozřejmě diskutovat o tom,

40 Akvinský, *Summa Theologiae*, II-II q. 187 a. 3 co.

41 Murray, 1994, p. 17.

do jaké míry byla tato zařízení efektivní, stejně jako můžeme polemizovat o efektivnosti dnešních podob aktivní politiky zaměstnanosti, přičemž lze předpokládat, že argumenty budou velmi podobné.⁴² Navíc můžeme říci, že v době ekonomických krizí se sahá k restriktivnějšímu vymezení podmínek podpory, od níž se očekává větší efektivita. Jak ostatně potvrzují i na této stránce uvedené zdroje, ani naše, mnohem propracovanější a komplikovanější systémy, nejsou schopny situaci obtížně zaměstnatelných vyřešit, znamenají však o to větší zátěž pro veřejné rozpočty.⁴³

Lze konstatovat, že někdejší „primitivní“ opatření měla cílený charakter a jejich snahou bylo zlepšit situaci těch, kteří byli nedostatkem práce postiženi nejvíce. Samozřejmě, lze diskutovat o dlouhodobých dopadech těchto opatření. Ostatně, cílenost a dlouhodobost opatření aktivní politiky je diskutabilní i dnes, a to i v českém kontextu.⁴⁴

Patrně nejzajímavější analýza českých pracovních trhů z poslední doby pak dokonce konstatuje, že efekty aktivní politiky zaměstnanosti, tak jak je aplikována v ČR,⁴⁵ jsou u některých programů zanedbatelné, anebo nedosahují žádoucí úrovně.⁴⁶ Pracovním programům škodí především skutečnost, že jsou líčeny (navzdory kritickým studiím) jako ekonomicky výhodné, namísto toho, aby byly realisticky hodnoceny jako jeden ze způsobů dobročinnosti, jehož hlavním cílem je zaměstnat lidi smysluplnou činností. Proto by nebylo nerozumné, než bude zformulována racionální a efektivní aktivní politika, omezit výdaje na politiku stávající, anebo alespoň na některé její nefunkční programy. Závěrem lze citovat sira Andrew Freeporta, který odmítal na počátku 18. století rozdělování almužen s argumentem, že „...almužny, které od nás dostávají, jsou mzdou za zahálku.“⁴⁷ Jakkoliv to oficiální dokumenty evropských států takto neformulují, lze předpokládat, že reformy sociálních systémů v době ekonomické nestability budou směřovat tímto směrem, přičemž konečným cílem je systém, v němž se příjmy setkávají s výdaji a v němž je eliminován problém černých pasažérů.

42 Inspirativní studii je např. Calmfors, Forslund, Hemstrom (2002). V českých podmínkách potom například Sirovátka, Kulhavý, Horáková, Rákoczyová, 2003, online.

43 Sirovátka, Kulhavý, Horáková, Rákoczyová, 2003, online, str. 46.

44 „Celkově je možné hodnotit cílenost programů APZ jako částečně dobrou, limitovanou rozsahem a typem programů, samovýběrem uchazečů i kvalitou programů. Hrubé účinky na zaměstnanost se jeví vcelku dobré, zvláště pokud jde o málo ohrožené skupiny – účastníky programů. Čisté efekty jsou podstatně nižší, lepší jsou u znevýhodněných skupin. Právě u těchto skupin jsou velmi významné přínosy programů pro jejich zaměstnatelnost, jsou ale silně podmíněné kvalitou programů (včetně například intenzity a trvání rekvalifikací).“ Sirovátka, Kulhavý, Horáková, Rákoczyová, 2003, online, str. 49.

45 Co se týče evropských zemí, hodnocení jsou podobně rozporuplná. Hodnocení programů APZ má v rámci evropských zemí nejdelší ve Švédsku. Přehled mikroekonomických i makroekonomických studií efektů APZ ve Švédsku nabízí studie Calmfors, Forslund, Hemstrom (2002). Velmi dobrou přehledovou studii domácích i zahraničních analýz a hodnocení programů APZ předkládá ve své práci (Kališková, 2010). Výsledky některých jí uváděných studií jsou překvapivé, jiné znepokojující, dokládající nejednoznačnost dopadů nákladné politiky zaměstnanosti.

46 Flek, Marek, Niedermayer, Sobišek (2010), online.

47 Bremner, 1993, str. 85

Literatura

- AKVINSKÝ, T. Summa Theologiae/ Teologická Summa. [online] <http://www.krystal.op.cz/sth/sth.php> [cit. 2011-04-17].
- ANHEIER, H. K.; LIST, R. A. 2005. *Dictionary of Civil Society, Philanthropy, and the Nonprofit Sector*. London: Routledge, 2005. ISBN 1857431669
- BREMNER, R. H. 1993. *Giving. Charity and Philanthropy in History*. London: Transaction Publishers, 1993. ISBN-10: 1560001372
- BREWSTER, A. R. 1894. Early Experiments with the Unemployed. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 9, No. 1 (Oct., 1894), pp. 88–95
- BREWSTER, D. 1830. *The Edinburgh Encyclopædia*. Edinburgh. 1830
- CALMFORS, L.; FORSLUND, A.; HEMSTRÖM, M. 2002. *Does Active Labour Market Policy Work? Lessons from the Swedish Experiences*. Seminar Papers 700, Stockholm University, Institute for International Economic Studies. 2002
- FLEK, V.; MAREK, D.; NIEDERMAYER, L.; SOBÍŠEK, P. 2010. *Vybrané problémy a vyhlídky českého trhu práce*. [on-line] <https://www.czech-ba.cz/bankovni-sektor/bankovni-sektor-v-datech-a-studiich/19553-3>
- GEREMEK, B. 1997. *Poverty: A History*. Cambridge: Wiley-Blackwell, 1997. ISBN 0631205292
- HARRINGTON, J. F. 1999. Escape from the Great Confinement: The Genealogy of a German Workhouse. *The Journal of Modern History*. Vol. 71, No. 2, pp. 308–345
- HUBER, E.; STEPHENS, J. D. 2001. *Development and Crisis of the Welfare State: Parties and Policies in Global Markets*. University of Chicago Press, 2001. ISBN 9780226356464
- JACKSON, C. 2004. Functionality, Commemoration and Civic Competition: A Study of Early Seventeenth-Century Workhouse Design and Building in Reading and Newbury. *Architectural History*. Vol. 47 (2004), pp. 77–112
- KAHL, S. 2005. The Religious Roots of Modern Poverty Policy: Catholic, Lutheran, and Reformed Protestant Traditions Compared." *European Journal of Sociology (Archives Européennes de Sociologie)*. Vol. 45, No. 1, pp. 91–126
- KALÍŠKOVÁ, K. 2005 *Aktivní politika zaměstnanosti a její efekty na nezaměstnanost v regionech České republiky* [on-line] <http://ies.fsv.cuni.cz/work/index/showid/1318/lang/cs>
- LANGBEIN, J. H. 1976. The Historical Origins of the Sanction of Imprisonment for Serious Crime. *The Journal of Legal Studies*. Vol. 5, No. 1 (Jan. 1976), pp. 35–60
- MANDEVILLE, B. 1806. *The Fable of the Bees; or, private vices, public benefits: with an Essay on charity and charity schools*. London, 1806
- MENCHER, S. 1967. *Poor Law to Poverty Program: Economic Security Policy in Britain and the United States*. Pittsburgh: University of Pittsburg Press, 1967. ISBN 0822952432
- MENNING, C. B. 1994. *Charity and State in Late Renaissance Italy. The Monte Di Pieta of Florence*. 1. vydání. Ithaca: Cornell University Press, 1994.
- MORE, T. 2001. *Utopia*. New Haven: Yale University Press. 2001. ISBN 0300084293.
- MPSV 2012. *Zpráva o činnosti ÚP ČR za období leden až červen 2012* [on-line] <http://www.mpsv.cz/cs/13365>
- MURRAY, C. 1994. *Losing Ground: American Social Policy, 1950-1980*. BasicBooks. 1994. ISBN 0465042333.
- PARIS, P. Van. 2009. Three origins. [on-line] <http://smi2le.org/en/artikel/14-three-origins>
- PARKER, C. H. 1998. *The Reformation of Community: Social Welfare and Calvinist Charity in Holland, 1572-1620*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. ISBN 0521 623057
- SHERWIN, O. 1950. Thomas Firmin: Puritan Precursor of WPA. *The Journal of Modern History*. Vol. 22, No. 1 (Mar. 1950), pp. 38–41

- SIROVÁTKA, T.; KULHAVÝ, V.; HORÁKOVÁ, M.; RÁKOCZYOVÁ, M. 2003. *Hodnocení programů aktivní politiky zaměstnanosti na lokálním trhu práce* [on-line] http://praha.vupsv.cz/Fulltext/apz_zav.pdf
- SCHMIDTCHEN, D. 1999. *To Help or Not to Help: Samaritan's dilemma revisited*. CSLE Discussion Paper Series [on-line] <http://www.econstor.eu/bitstream/10419/23060/1/9909help.pdf>
- SVOBODA, F. 2006. Samaritánovo dilema: o účinnosti zprostředkované dobročinnosti. In *Česká ekonomika v procesu globalizace: role a problémy veřejného sektoru v moderním sociálním státě*. Brno: Masarykova univerzita, 2006. ISBN 80-210-4086-6.
- TUCKER, J. A. 1990. The Economic Wisdom of the Late Scholastics In: *The Economics of liberty*. Auburn: The Ludwig von Mises Institute. 1990. ISBN: 0-945466-08-0
- VIVES, J. L. 1999. *On Assistance to the Poor*. Renaissance Society of America. 1999 ISBN 0802082890
- WOOD, D. 2002. *Medieval Economic Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002 ISBN 0521458935

REINTERPRETATION OF CHANGES IN THE SOCIAL SYSTEM IN THE CONTEXT OF EARLY MODERN THOUGHT

František Svoboda, Vladimír Hyánek, Faculty of Economics and Administration, Masaryk University, Lipová 41a, CZ – Brno 602 00 (gert@seznam.cz, hyanek@econ.muni.cz)

Abstract

The beginning of modern times, in contrast to the previous era, is still characterized by a growing importance of labour in human life. The article is focused on the new social policy and the evolution of institutions called workhouses and house of corrections which illustrate the growing meaning of labour. Workhouses, however they were seen as benevolent equipment, they have been strengthened also with practically advantageous symbiosis undertaken principles of mercantilism. Despite the controversial practice of workhouses, we can consider them as the most important stage in the long term evolution of active labour market policy. Labour as a topos of modern social policy identified new opportunities to help the poor and anticipated various forms of active labour market policies of modern times.

Keywords

workhouses, mercantilism, labour ethics, benevolence, active labour market policy

JEL Classification

B25, J47, N33